

Resettlement of Dungan to Turkestan general governorship and their social and economic life

Bakhromjon KHAYNAZAROV ¹

National University of Uzbekistan

ARTICLE INFO

Article history:

Received July 2022

Received in revised form
20 July 2022

Accepted 25 August 2022

Available online

15 September 2022

Keywords:

Turkestan General
Governorship, East
Turkestan, Dungan,
migration, Semirechye,
Fergana Valley.

ABSTRACT

The article deals with migration of population from Eastern Turkestan, which was a part of Qin Empire, the features of Dungan migration in the territory of Turkestan General Governorship and their influence on the life of the country in the second half of the 19th century. The features of Dungan economic system and their impact on social and economic transformations of governor general were also assessed, and the processes of mutual acculturation of Dungan with local population were analyzed.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss8/S-pp336-340>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Туркистон генерал-губернаторлиги ҳудудларига дунганлар миграцияси ва уларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаёти

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

Туркистон генерал-губернаторлиги, Шарқий Туркистон, дунганлар, миграция, Еттисув, Фарғона водийси.

Ушбу мақолада XIX асрнинг иккинчи ярмида Цинь империясига қарашли бўлган Шарқий Туркистондан аҳоли миграциялари, хусусан, Туркистон генерал-губернаторлиги ҳудудларига дунганларнинг кўчиб ўтишлари, уларнинг ўлка ҳаётига таъсири кўриб чиқилган. Шунингдек, дунганларнинг ҳўжалик юритиш тизимидаги ўзига хосликлар ва уларнинг генерал-губернаторлик ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларга таъсири баҳоланган ҳамда дунганларнинг маҳаллий аҳоли билан ўзаро аккультурация жараёнлари таҳлил қилинган.

¹ PhD, Associate Professor, National University of Uzbekistan
bahrom_bek@mail.ru

Переселение дунган в Туркестанское генерал-губернаторство и их социально-экономическая жизнь

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

Туркестанское генерал-губернаторство, Восточный Туркестан, дунгане, миграция, Семиречье, Ферганская долина.

В статье рассмотрены миграции населения из Восточного Туркестана, входившего в состав империи Цинь, особенности миграции дунган на территории Туркестанского генерал-губернаторства и их влияние на жизнь страны во второй половине XIX века. Также, были оценены особенности системы хозяйствования дунган и их влияние на социально-экономические преобразования генерал-губернаторства, проанализированы процессы взаимной аккультурации дунган с местным населением.

Марказий Осиёдаги миграция вазияти учун XIX аср ва XX аср бошлари бурилиш даври бўлди. Айнан шу даврда Марказий Осиё халқларининг ҳудудий жойлашуви шаклланди, бу эса кейинчалик алоҳида давлатларнинг чегаралари пайдо бўлишига олиб келди. Айниқса, бунда ўн тўққизинчи асрдаги сиёсий жараёнлар таъсирида юз берган аҳоли миграцияларининг содир бўлиши муҳим ўрин тутди. Бунинг натижасида Цинь империяси ва Россия империяси ўртасида чегараларни аниқлаш бўйича бир қанча музокаралар ўтказилди ва ўзаро комиссиялар тузилди. Бу хатти-ҳаракатлар эса минтақа халқлари ҳаётига ўз таъсирини ўтказмай қолмади. 1860-1870 йилда Россия ва Хитой ўртасида имзоланган биринчи давлат шартномалари икки қўшни давлат ўртасидаги савдо алоқаларини ривожлантириш борасидаги шартномалар ҳам бу жараёнларда муҳим ўрин тутди.

Шу билан бирга, Манчжурлар империясининг Шарқий Туркистонда маҳаллий аҳолига нисбатан олиб борган сиёсати жамиятда кескин норозикларга сабаб бўлди. Хусусан, XIX асрда Цинь ҳукмронлигига қарши уйғурларнинг қўзғолонлари бир неча бор бўлиб ўтган. Хўжалар Кўқон хони ёрдамида Шарқий Туркистонда ўзларининг ҳуқуқларини тиклашга ҳаракат қилдилар. Икки томонлама иқтисодий зулм оддий аҳоли елкасига тушди. Натижада 1862-1877 йилларда Шарқий Туркистонда дунган ва уйғурларнинг энг кенг қўламли қўзғолонлари содир бўлди.

1862-1877 йилларда айниқса Шэнъси, Ганъсу ва Нинъся провинцияларида дунган-хуэйцзу деҳқонларининг кенг қўламли қаршилиқ қўзғолонлари бўлиб ўтди. Маълум бўлишича, ушбу қўзғолонлар Цинь қўшинлари томонидан шафқатсизларча бостирилган. Шарқий Туркистондаги қўзғолон бостирилгандан сўнг Хитой томони бир неча бор талабига кўра Хитой ва Россия ҳукуматлари ўртасида Или минтақасини Хитойга қайтариш бўйича музокаралар бошлайди. Россия империяси ҳукумати бу талабларни қондиришга қарор қилади. Чунки у бошиданоқ қўшин киритишни вақтинчалик чора деб ҳисоблаган эди. Цинь империяси билан муносабатларнинг янада кескинлашиши империя томонидан номақбул деб топилди[5, - С. 33]. Дунган қўзғолончиларининг қолдиқлари бир неча минг километр қийин йўللардан ўтиб, Цинь империяси ва Чор Россияси ўртасидаги чегарани кесиб ўтди. Маҳаллий аҳоли мигрантлардан қаердан келганликларини сўраганида улардан "Шарқдан", "Дунган!", деб "Шенси лаҳжасида жавоб олишади. Вақт ўтиши билан "дунган" сўзи кенг тарқалиб, Россия империяси, хусусан, Туркистон генерал-губернаторлигидаги хитойлик мусулмон-хуэй халқининг номига айланди. Дунганлар орасида биринчи бўлиб Бый

Янху бошчилигидаги 3000 дунган мигрантлари бўлиб, улар Шэньси провинциясининг шимоли-ғарбий қисмидан келган эдилар. Улар Чу дарёси бўйида ўрнашиб, кейинчалик Марказий Осиёнинг бошқа жойларига, сўнгра Туркистон генерал-губернаторининг кўпгина вилоятларига кўчиб ўтган. Олмаотада дунган қишлоғи - " Шарқ тонги", Бишкек чеккасида "заминдор ўлка" номли дунган қишлоғи, Қозоғистоннинг жанубидаги Тарас (Жамбил) шаҳрида айниқса дунганлар кўплаб ўрнашиб қолганлар.

1881 йилда Санкт-Петербургда Россия ва Цинь империялари ўртасида шартнома тузилиб, унга кўра Жанубий Олтойдаги Кийтина тоғидан Аккабе ва Алкабек дарёлари бўйлаб Қора Иртишгача бўлган катта ер Россияга ўтказилди. 1880-1890-йилларда Жанубий Олтойда ва унга туташ Курчум ўлкаси чўл ҳудудларида ва Зайсан ҳавзасида Тюс-Каин, Чанагатин, Балыкты-Булак, Катон-Карагай, Александровский, Георгиевский, Марминский, Николаевский, Михаило-Архангельский ва Больше-Владимирская, Канонерская каби 16 та янги казак ва деҳқон посёлкалари ташкил этилди. 1881 йилнинг августидан декабригача Санкт-Петербург шартномаси асосида иш олиб боровчи махсус комиссия Россия империясига кўчиб ўтишни хоҳловчиларнинг барчасини рўйхатга олишни бошлади, улардан 11365 та уйғур оиласи, 10000 та қозоқ уйи ва 1308 та дунган оиласи бор эди[1, - С. 285].

Россия империяси учун давлатга қарши қўзғолон кўникмаларига эга бўлган, ер билан таъминланишга муҳтож, Манчжурия - Хитой маҳаллий ҳокимиятларининг қонунсизлиги ва ўзбошимчаликларидан чарчаган ва уларга нисбатан нотўғри сиёсатга тоқатсиз, ҳар қандайир лаҳзада "гугуртдек алангаланиб" кетиши мумкин бўлган субъектларни кўчириш бир томондан сиёсий, иқтисодий ва ҳарбий жиҳатдан кўп муаммоларни келтириб чиқарган бўлса, иккинчи томондан, ўйланган ва оқилона сиёсат билан уйғур, дунган, қозоқларнинг кириб келиши сабаб, солиққа тортиладиган аҳоли сони қўшилди. Бу эса шунга мос равишда ҳукумат ғазнасига пул тушумларини кўпайтирди.

Қозоғистон Республикаси Марказий давлат архивининг Чўл генерал-губернатори фондларининг ҳужжатлари сақланган бўлиб, улардан маълумки, Россия ва Хитой ҳукуматлари ўртасида 1882-1883 йиллардаги Санкт-Петербург шартномаси асосида Ғарбий Хитой билан Еттисув, Семипалатинск ва Фарғона вилоятлари ўртасида янги давлат чегараси ўрнатилади ва бу чегаранинг шошилини чизилганлиги натижасида "Россия чегарадош аҳолисининг манфаатлари етарлича ҳисобга олинмаганлиги маълум бўлади. Чегара маконининг батафсил хариталарининг йўқлиги ва рус амалдорларининг маҳаллий шароитлари ва манфаатлари билан кам таниш эканлиги ҳам бунга катта таъсир ўтказган. Мавжуд чегаранинг ноқулайлиги асосан шундан иборат эдики, у чизилганда қозоқ уруғлари қисмларга бўлинган, қозоқларнинг Россияга қўшилган ерларининг бир қисми эса чет элда яъни Хитой ичида қолган эди.. Бу ҳолат 1894 йилда собиқ Туркистон генерал-губернаторининг Россия давлат чегарасини: Шарқий Туркистон билан Еттисув ва Семипалатинск вилоятлари ўртасида тузатиш тўғрисида Ташқи ишлар вазирлигига мурожаат қилиши учун асос бўлди[1, - С.286].

Навбатдаги миграция омилини "чет элликлар"нинг Туркистон генерал-губернаторлигига қарашли чегара ҳудудларига - Хитой ҳудудига дашт ўлкаларидан қочиб келиши билан боғлаш мумкин. Қозоқлар, дунганлар ва бошқа рус фуқароларининг Хитой чегараларига қочишлари биринчи марта 1883 йилда Или вилояти Хитой ҳукуматида ўтказилгандан сўнг (1881 йилги Санкт-Петербург

шартномаси шартларига кўра) аниқлана бошланди. Бу ҳудудни ўтказиш чоғида хитойликларнинг таъқибларидан қўриқиб, унинг аҳолисининг бир қисми, асосан, уйғурлар ва дунганлар Россия фуқаролигига ўтиш билан Россия чегараларига доимий равишда кўчиб ўтиш истагини билдирган. Шу билан бирга, муҳожирлар Еттисув ўлкасидаги жуда чекланган миқдордаги бўш ерлар, айниқса, ўтроқ аҳоли жойлари учун мос, ўртача сифатли ва кичик ўлчамдаги ер участкалари билан қаноатланишни ўз зиммаларига олдилар[1, - С. 287].

Дунганлар Туркистон генерал-губернаторлигининг Фарғона вилояти ҳудудларига ҳам кўплаб ўрнашганлар. 1880-1883 йилларда Андижонда дунган мигрантлари пайдо бўлди. Хитой шимоли-ғарбий қисмида 1862-1878 йиллардаги дунган кўзғолони мағлубиятга учраганидан кейин Ўш вилоятига келиб, қўним топганларни ҳисобга олганда, дунганлар жами 343 кишини ташкил қилди. Дунган савдогарлари XIX аср охири – XX аср бошларида Тошкентга жойлашдилар. 1917 йилгача еттисувлик дунганларнинг кичик гуруҳлари Тошкентга кўчиб келишда давом этди. 1917 йилги инқилобдан олдинги йилларда уларнинг бир неча ўнлаб вакиллари бор эди. Дунганларнинг асосий қисми, асосан, Шэньсидан келган муҳожирларнинг авлодлари 1930 йилда Тошкент вилоятига кўчиб ўтган, у ерда кейинчалик «Лунмин, Гунхо» ва «Стахановчи шоликор» колхозларини тузганлар. Кейинги йилларда дунганлар асосан Тошкент, Тошкент вилояти, Андижон ва Фарғона водийсининг бошқа шаҳарларида истиқомат қилиб келишмоқда[3, - С. 141].

Кўчиб келган мигрантларнинг ижтимоий ва иқтисодий ҳаёти бирмунча мураккаб кечган. Боиси уйғурлар ва дунганлар ўзлари ҳосил етиштирган ерлари, боғлари, экинзорлари, шунингдек, уй-жойларини ташлаб кетишган. Шунинг учун улар дастлабки йилларда маълум қийинчиликларни бошдан кечирган. Улар чодир ва кулбаларда яшашлари керак эди, чунки Еттисувда ёғоч материаллари жуда қиммат эди. Шунингдек, уруғлик, чорва моллари, қурилиш материаллари ва асбоблар етишмас эди. Кўчманчиларнинг бир қисми Или ҳудудига қайтиб келди[4, - С. 52].

Кўчириш қоидаларига кўра, мигрантлар ҳар бир эркак кишига 10 сотих ер олиши керак бўлса-да, уларга кичик ер участкалари ажратилган. Шундай қилиб, агар рус мигрантлари ҳар бир эркак жон учун 20-25 гектар ер олган бўлса, уйғурлар ва дунганлар 5-7 гектардан олган[1, - С. 289].

Бошқа нарсалар қаторида, уларга сунъий суғоришга муҳтож бўлган участкалар ажратилди. Бундай ерлар кўпинча тошлоқ ва унумсиз эди ва шунинг учун фақат учдан бир қисми ўзлаштирилди. Натижада дунган аҳолисининг бир қисми қашшоқлашди. Бундан ташқари, шаҳарларга кўчиб келганлар дастлаб тайинланган волостларда солиқ тўлашни давом эттирдилар.

Дунганлар анъанавий деҳқон, боғбон ва шоли етиштирувчилардир. Дунганларнинг томорқачилик экинларини етиштириш анъаналари бугунги кунгача давом этмоқда. Улар анъанавий сабзавотлар, зираворлар, аччиқ ва ширин қалампир, бақлажон, турп, сабзи, пиёз, саримсоқ, помидор, йирик қизил турп (бутун бир ҳафта давомида ўзининг таъм сифатларини сақлаб қолади), шолғомкарам, дуккакли ва ловиянинг турли навларини, шу жумладан денду-вигнани (пўчоқлари 50-60 см.га етади), дуцай - дунган ёввойи саримсоқ, сунза - Сичуан карами, бицой – баргли карами ва бошқаларни етиштиришган. Бу эса дунганларга асосан сабзавотчилик билан шуғулланиб, йилнинг исталган вақтида сабзавот саватини тўлдиришга имкон берган.

Минтақанинг бошқа халқлари билан кундалик алоқаларнинг ривожланиши ва чуқурлашиши анъанавий маданият соҳаларида этник тафовутларнинг ўзаро таъсири ва юмшатилишига олиб келди. Энг муҳими, интеграция тенденциясини дунганларнинг турар жойи ва кийимида кузатиш мумкин. Алоҳида панжара элементлари сақланиб қолган. Турар-жойда бу кан - хоналардан бирида мўри билан иситиладиган иссиқ жой, ошхона учун алоҳида жой, уйланган ўғиллар учун ҳовлига алоҳида чиқиш жойлари ва бошқаларда кўриш мумкин.

Дунган оилавий муносабатлари қатъий тартибга солинадиган муносабатлар, қариндошлик даражаси билан белгиланадиган ўзаро мажбуриятлар билан мустақамланган яқин алоқалар билан тавсифланади. Дунганлар оиласи этник-маданий қадриятларни етказишда, асрлар давомида тўпланган анъанавий билим ва кўникмаларни янги авлодларга етказишда ҳамон асосий рол ўйнайди. Дунган оиласи таркибида икки ёки уч авлоддан иборат кичик оила устунлик қилган. Шу билан бирга, ота-оналар бир ёки бир нечта ўғиллари билан яшайдиган оилалар ҳам мавжуд. Бўлинмаган оиланинг яна бир шакли бор, кексалар бир ўғил билан яшаса, бошқалар алоҳида яшаган. Ушбу муносабатлар тизимининг кўплаб элементлари ҳозиргача етиб келган.

Дунганларнинг кўпчилиги ўз она тилида гаплашади. Шу билан бирга, Фарғона водийси ва Тошкентнинг эски шаҳар қисмида яшовчи аҳолининг бир қисми ўзбек тилига ўтган[2, - С. 145]. Улар озиқ-овқатдан ташқари бошқа соҳаларда анъанавий маданиятдан узоқлашган. Этник хусусиятларнинг йўқолиши уларнинг этник ўзига хослигида намоён бўлди. Натижада уларнинг аксарияти, кўпинча Фарғона водийсида яшайдиганлар, ҳозир ўзларини ўзбеклар деб билишади. Аксарият дунганлар - она тилларидан ташқари, ўзбек, рус, баъзи ҳолларда қozoқ, корейс каби бир нечта тилларни билишлари билан ажралиб туради. Умуман олганда Марказий Осиё ҳудудларига кўчиб ўтган дунганлар маҳаллий халқлар маданиятининг янада бойитилишига ҳисса қўшиш билан бирга ўзлари ҳам кўплаб маданий ютуқларни ўзлаштирганлар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Атантаева, Б. Ж., 2011. Приграничные факторы миграций в Центральноазиатском регионе в конце XIX в / Б. Ж. Атантаева // Мир науки, культуры, образования. -- № 5(30). – С. 284-287.
2. Маджун Мусарова, Д.С., 2017. Исламское образование у дунган Киргизстана и Казахстана: прошлое и настоящее / Д. С. Маджун Мусарова // Ислам в современном мире: внутригосударственный и международно-политический аспекты. -- Т. 13. – № 1. – С. 39-56.
3. Народы Узбекистана. Дунгане // Этнический атлас Узбекистана. — Узбекистан, 2002. Совместное издание «ИООФС — Узбекистан» и ЛИА Р. Элинина / <https://shosh.uz/narodyi-uzbekistana-dungane/>
4. Хайназаров, Б.Б., 2017. ИЗ ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИЯ УЙГУРСКОЙ ДИАСПОРЫ В УЗБЕКИСТАНЕ. Theoretical & Applied Science, (3), 51-55.
5. Khaynazarov, B., & Turekulova, Z., 2021. FROM THE HISTORY OF THE AGREEMENTS BETWEEN THE RUSSIAN AND CHINESE EMPIRES ON THE ISSUE OF EAST TURKESTAN IN THE XIX CENTURY. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF HISTORY (2767-472X), 2(11), 32-38.